

Тетяна Миколайко

ІВАН МАЗЕПА – КТИТОР ТРОЇЦЬКОГО СОБОРУ В ЧЕРНІГОВІ

У статті йдеться про мецената Троїцького собору у м. Чернігові – Івана Мазепу. У живописі храму володаря булави зобразили в образі його небесного покровителя – Іоанна Предтечі, і у написі на стіні було написано, що коштом ясновельможного гетьмана збудовано собор.

Ключові слова: *Троїцький собор, Іван Мазепа, ктитор, Лазар Баранович, Іоанн Предтеча.*

Другий розквіт Чернігова, після часів Київської Русі, припав на козацьку добу. Місто стало одним з визначних центрів Гетьманщини, воно мало багату історію, культуру і духовні традиції. Заможні родини козацької старшини, які утвердилися у Чернігові, на власні кошти почали відбудовувати церкви та монастирі. Стефан Подобайло став першим будівничим козацького Чернігова, на його кошти було відроджено Іллінський печерний монастир. З часом на відновлення міста та храмів виділяли кошти Лизогуби, В. Дунін-Борковський, І. Самойлович, І. Мазепа, П. Полуботок. Культурне відродження та розквіт Чернігова пов'язаний із ім'ям Лазаря Барановича (з 1657 р. чернігівський архієпископ), який був одним з найвпливовіших релігійних та політичних лідерів України другої половини XVII ст.

Саме до Чернігова архієпископ перевів свою кафедру з Новгород-Сіверського, друкарню, школу і приділив значну увагу формуванню нового комплексу Іллінського монастиря, який почав забудовуватися в останній чверті XVII ст. На той час Лазар Баранович був не лише чернігівським архієпископом, а й місцеблюстителем Київської митрополії. У ті роки вирішувалося, до якого міста України перенести кафедру митрополита у разі переходу Києва до Речі Посполитої, тому він наполягав, щоб центром православ'я став Чернігів. Майбутню резиденцію митрополита Баранович вирішив розмістити в Іллінському монастирі, тому й почав розбудову нової садиби, яка була б духовним і культурним центром Лівобережної України, а величний архітектурний ансамбль мав би відповідати новому призначенню¹.

Новий комплекс почав формуватися з Введенської трапезної церкви, будівництво якої завершили у 1679 р., і з північного боку від неї був закладений Троїцький собор. Задум збудувати його у стилі модного на той час європейського бароко виник у Лазаря Барановича у 1679 р. На будівництво собору архієпископ надав власні кошти, а меценатом від тодішньої влади виступив Іван Мазепа. Про те, скільки грошей пожертвував гетьман, свідчить документ, який опублікував дослідник Михайло Возняк. Вивчаючи латинські акти комісії, яка була створена після смерті І. Мазепи у 1709 р. Карлом XII стосовно суперечки за гетьманський спадок між небожем гетьмана Станіславом Войнаровським і козацькою старшиною, він натрапив на документ, у якому зазначаються точні видатки та пожертви на різні благодійні цілі. У джерелі чітко зазначена сума 10000 золотих на «докінчення будови (монастирської соборної) Церкви св. Трійці у Чернігові»².

Здійснити задум архієпископа допоміг Йоган Баптист Зауер – відомий німецький

© Миколайко Тетяна Анатоліївна – молодший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

архітектор, який працював у Речі Посполитій. Його порекомендував Барановичу однодумець та знайомий Адам Церніка, якого довгий час вважали автором проекту Троїцького собору³. На думку В. Модзалевського, Мазепа схвалював усі архітектурні та мистецькі проекти, які втілювалися у стилі бароко, і він не міг не підтримати справу Лазаря Барановича, оскільки архітектора запросили з Німеччини, а Мазепа був прихильником усього західного⁴. Мабуть, до цього його спонукав не лише іноземний архітектор, а й усвідомлення ним важливості створення якомога більшої кількості сакральних центрів в Україні. Правитель Гетьманщини розумів, що монастирі є не лише релігійними осередками, а й культурними й освітніми установами. Не менш важливим фактором були дружні стосунки гетьман з Лазарем Барановичем.

На підтвердження імен фундаторів, будівничих та меценатів Троїцького собору у барабанному кільці над східною аркою під центральним куполом храму було зроблено напис, де згадуються Лазар Баранович, Іван Мазепа та архімандрит Троїцько-Іллінського монастиря Лаврентій Крещонович (якому теж приписували авторство першого проекту церкви) і Феодосій Углицький, наступник Л. Барановича, який освятив собор у 1695 р. Цей напис зберігався до 1805 р. у куполі Троїцького собору і в архіві чернігівського архієрейського дому є його список. У східній частині центрального барабану собору вказувалася дата закладення храму – 30 квітня 1679 р.:

«Въ року надъ тысяча шесть
сотъ семьдесятъ девятый,
Априля въ последній день
Храмъ сей святъ зачатый

Седмнадцать летъ здеся,
Чемъ не успеваше,
Дело доброе скорбей
Многихъ требоваше»⁵.

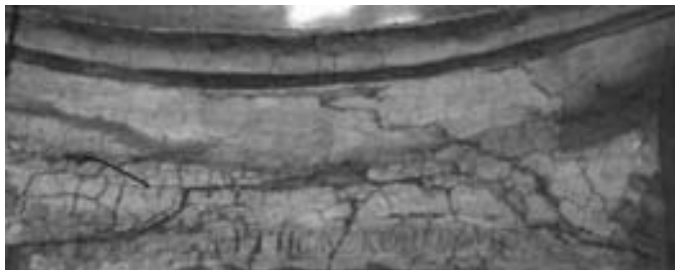
На західній стіні напис містив інформацію про рік освячення собору та його благодійників:

«Совершися року 1695 при державе великодержавныхъ православныхъ монарховъ государей царей и великихъ князей Иоанна Алексеевича и Петра Алексеевича всея великия и малыя и белыя Россіи самодержцовъ, въ патриаршество же великаго господина святейшаго Адриана патриарха московскаго всея Россіи, содержащу престоль архієпископіи черниговской ясне въ Богу преосвященному Феодосію Углицкому, **коштомъ ясне вельможнаго его милости пана Иоанна Мазепы гетмана войскъ ихъ царскаго пресветлаго величества Запорожскаго**, усерднымъ же тщаніємъ и трудолюбіємъ всечестнаго отца игумена Лаврентія Крещоновича».

Нижче був ще один напис:

«Начать здатися коштомъ, ясне въ богу преосвященного Лазаря Барановича ар. чер. нов. соверши же ся коштомъ вышереченнымъ»⁶. Розташування напису було продумано так, що кожен, хто зайде до собору через центральний вхід, міг його побачити і прочитати. Сьогодні у соборі залишили не зафарбованим місцем розміщення цього напису і ледь проглядаються літери (Іл. 1).

Під час реставраційних робіт у 70–80-тих роках ХХ ст., під керівництвом В. Бабюка, було виявлено кілька фрагментів первісного живопису, і у барабанному кільці над східною аркою, де був

Іл. 1. Частина центрального підбанника Троїцького собору. Сучасний вигляд.

Лл. 2. Зображення херувима в нижній частині центрального підбанника Троїцького собору (А. Адруг. «Живопис Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століття»).

надпис про ктиторів собору, збереглося зображення херувима над словами «начат здатися коштом»⁷.

Сьогодні від того надпису нічого не збереглося, окрім зображення херувима (Лл. 2).

Крім цього, у книзі Дмитра Туптала (Ростовського) «Руно орошенное» видання 1696 р. містилася посвята гетьману Івану Мазепі з вдячністю за добудову Троїцького собору і подарунок монастирю коштовного кіоту для ікони Божої Матері⁸.

Коштів, які пожертвував Мазепа, вистачило і на внутрішнє оздоблення храму, а саме на живопис, який, на думку мистецтвознавця А. Адруга, було виконано у стилі бароко. Найбільше привертають увагу первісні розписи у нижній частині собору, розташовані біля головного західного входу: праворуч – Іоанн Предтеча, ліворуч – великомучениця Тетяна. На основі порівняльного аналізу та залучення писемних, образотворчих джерел, А. Адруг вважає, що в образах цих святих зображено Івана Мазепу та його дружину Тетяну⁹. (Лл. 3, Лл. 4).

Велику популярність мав у ті часи ктиторський портрет – зображення меценатів, добродійників храму. Наприклад, у Троїцькій церкві Густинського монастиря був написаний портрет гетьмана Івана Самойловича, на стінах київського храму Спаса на Берестові – портрет П. Могили, в Успенському соборі

Кієво-Печерської лаври була галерея портретних зображень – князів, архимандритів, царів та гетьманів (знищено у кінці XIX ст.). Тому в Троїцькому соборі зображення Іоанна Предтечі та великомучениці Тетяни є близькими до ктиторських портретів, які розміщували найчастіше біля головного входу. Порівнюючи словесні і художні портрети І. Мазепи і зображення святого, дослідник українського портрета П. Білецький, А. Адруг, вважають їх схожими. Також відомо, що святим патроном гетьмана був Іоанн Предтеча. Зображення великомучениці Тетяни теж, вважають, має портретні риси дружини І. Мазепи, яка згадується у поминальному ряду родичів гетьмана¹⁰.

Меценатська діяльність Івана Мазепи не обмежувалась лише зведенням Троїць-

Лл. 3. Іоанн Предтеча. Сучасний вигляд у стінописі Троїцького собору.

Лл. 4. Великомучениця Тетяна. Сучасний вигляд у стінописі Троїцького собору.

кого собору, він фінансово підтримував Троїцько-Іллінський монастир, бо на його кошти було споруджено іконостас для Введенської трапезної церкви, на якому був герб гетьмана (до нашого часу не зберігся), збудовано папірню для монастирської друкарні. У Чернігові володар булави надав кошти на розбудову Борисоглібського монастиря. За 10 тис. золотих, наданих гетьманом, будується корпус колегіуму з навчальними класами, дзвіниця. Для іконостасу Борисоглібського собору Мазепа надав срібні царські врата з його гербом на стулці воріт. 5 тис. золотих виділив на будівництво дерев'яної церкви Св. Іоанна, що розташовувалась у чернігівській фортеці (до нашого часу не збереглася). Долучився до відновлення П'ятницької церкви, його герб знаходився на барочному фронтоні церкви¹¹.

Сьогодні важко підрахувати скільки коштів Мазепа витратив на монастирі, храми, школи. За підрахунками С. Павленка, лише в опублікованих джерелах містяться згадки про 220 церков, зведених упродовж гетьманування Мазепи. Безпосередньо гетьман патрунував зведення та реставрацію 43 храмів¹².

Отже, про причетність Мазепи як ктитора Троїцького собору свідчить згаданий у статті напис під барабанним кільцем центрального купола, який зафарбували у 1805 р., і подяка гетьману за надані кошти для добудову храму в праці Дмитра Туптала (Ростовського) «Руно орошенное», і порівняння зображення обличчя Іоанна Предтечі, яке збереглося у соборі, з портретами наявними та словесними Івана Мазепи. Добročинний слід у Чернігові Мазепа залишив не тільки в Троїцько-Іллінському монастирі, а й у місті, про це сьогодні нагадує споруда Колегіуму, срібні царські врата та шата ікони Іллінської Божої Матері, які експонуються в музеях міста.

1. Руденко В., Новик Т. Болдиногірські монастирі Чернігова. / В. Руденко, Т. Новик // Сіверянський літопис. – 2015. – № 4. – С. 7.
2. Гетьман Мазепа – меценат // Духовні святині Чернігівщини: Календар 2002 року/ Авт.-упоряд. І. М. Корбач. – К.: Техніка, 2001. – С. 506.
3. Баран-Бутович С. Видатна пам'ятка дружби двох народів / С. Баран-Бутович // Українське полісся. – 1942. – 12 квітня. – С. 1–2.
4. Модзалевский В. Л. Очерки искусства Старой Украины. Чернигов. / В. Л. Модзалевский, П. Н. Савицкий // Чернігівська старовина : зб. наук. пр. Присвячений 1300-річчю Чернігова / Чернігівський державний педагогічний інститут ім. Т. Г. Шевченка та ін.; [Редколегія: П. П. Толочко (голова редколегії) та ін.]. – Чернігів: Сіверянська думка, 1992. – С. 110.
5. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – 1873. – Кн. 2. – С. 8
6. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – 1873. – Кн. 2. – С. 9.
7. Проектные предложения по консервации масляной росписи XVIII – XX в. в памятнике архитектуры XVII в. – Троицком соборе в г. Чернигове. – Киев, 1972. – Арк.131-144 // Документальний фонд Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Чаиз 359. – С. 16.
8. Тарасенко О. Образ гетьмана Івана Мазепи у панегірику з твору «Руно орошенное» / О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2009. – № 6. – С. 81.
9. Адрюг А. Живопис Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть / Анатолій Адрюг. – [2-е вид., перероб. і доп.] – Чернігів: Чернігівський ЦНТІ, 2013. – С. 31.
10. Адрюг А. Живопис Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть / Анатолій Адрюг. – [2-е вид., перероб. і доп.] – Чернігів: Чернігівський ЦНТІ, 2013. – С. 151.
11. Травкіна О. Шедевр пластичного мистецтва доби гетьмана Івана Мазепи (до історії царських врат Чернігівського Борисоглібського собору) / О. Травкіна // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наук. праць/ Відп. ред. В. А. Смолій, секр. О. О. Ковалевська. – К.: Інститут історії України НАНУ – 2008. – С. 271.
12. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. / С. Павленко. – К. – 2005. – С. 7-8.

Миколайко Татьяна

Иван Мазепа – ктитор Троицкого собора в Чернигове

В статье идёт речь о меценате Троицкого собора в г. Чернигове – Иване Мазепе. В живописи собора правителя Гетманщины изобразили в образе его небесного покровителя – Иоанна Предтечи, и в надписи на стене было написано, что на деньги ясно-вельможного гетмана построен собор.

Ключевые слова: Троицкий собор, Иван Мазепа, ктитор, Лазарь Баранович, Иоанн Предтеча.

Mykolayko Tetiana

Ivan Mazepa – ktitor of the Troitsky Cathedral in Chernihiv.

In the article runs about Ivan Mazepa the ktitor of the Troitsky Cathedral in Chernihiv. In the painting of the Cathedral Mazepa was portrayed in the image of his heavenly patron – Joanna Predtecha, and in the inscription on the wall it was written, that a Cathedral was built for the money of a clear-minded hetman.

Keywords: the Troitsky Cathedral, Ivan Mazepa, ktitor, Lazar Baranovich, Joanna Predtecha.

